

12 697/1955

BROJ 5-6
OKTOBAR — DECEMBAR
GODINA IV

S A D R Ź A J :

članci:

V. Erbežnik: NOVI RIJEČKI KOTAR U BROJKAMA

M. Djukanović: 10-GODIŠNJI PRESJEK IZVOŽA PAPIRA

D. I. Popović: ISTARKE LEKSIČKE STUDIJE

Nikola Žic: ISTOIMENA NASELJA U ISTRI

Književni prilozi:

Nikola Polić: PJESME: PARK AUGUSTA CESARCA — IZA REŠETKE — PROCVJETANA ČAŠA

Mirjana Matić-Hale: LIPE (FRAGMENT)

Alojz Markota, Dragica Prpić, Vinko Gladić Aldo, Ivo Balentović, Željko Brdarić: PJESME

Svjedočanstva:

Dr. M. Korlević: STRADANJA INTERNIRACA U LOGORU NA RABU

Dr. M. K.: HRV. PRIMORJE I GORSKI KOTAR POD TALIJANSKOM OKUPACIJOM (1941.-45.)

Dr. Ivo Milić: JE LI ROĐAČKO PRAVO PRVOKUPA I OTKUPA NEPOKRETNINA DOKAZ ROMANSTVA ISTRE

Osvrti:

Vinko Antić: RIJEDAK JUBILEJ

Vl. Fajdetić: DR. FRANJO KRESNIK

V. A.: DR. ANTUN BARAC

Milica Kostić: SJEĆANJA NA TINA UJEVIĆA

Ive Jelenović: KRČKI FESTIVALI

Dr. Kruno Prijatelj: PALMINO »POLAGANJE U GROB« U RIJECI

B. Lukić: SUSRET S GIORGIONEOM U VENECIJI

Prikazi i bilješke

Privredna bilješka:

Ing. H. Koludrović: NEŠTO O PROIZVODNJI SOLI NA NAŠEM JADRANU

RIJEČKA REVIJA

Istarske leksičke studije

Prilog proučavanju indigenih (slovenskih) elemenata u rečniku hrvatskih istarskih govora.

Veliki značaj istarskih (naročito čakavskih) govora za nauku o našem jeziku poznat je već oдавно, ali su lingvistička ispitivanja Istre dosada išla gotovo isključivo u dva pravca: ili su se ispitivale gramatičke osobine ovih dijalekata, ili pak, tuđi elementi u njihovom rečniku. Slovenskim rečničkim elementima u Istri, osim u Ribarićevoj studiji (Srp. dij. zb. 1X), dosad je poklanjano vrlo malo pažnje. Međutim, kao što gramatički sistem istarskih (i drugih susednih) govora ima veliku vrednost za istorisku gramatiku našeg jezika, pa čak i za slovensku, uporednu gramatiku, tako isto već i a priori treba očekivati da je i rečnik istarskih dijalekata, naročito očuvanim arhaizmima, od značaja za našu leksikologiju i etimologiju uopšte.

Da bih dao potsticaja ipitivanjima ovoga rečnika, iznosim ovde nešto materijala iz svoje zbirke, koja se odnosi na Istru, i dajem tumačenja nekim istarskim rečima i oblicima.

1. črviti »bojiti, farbati«

U raznim govorima južne Istre zabeležio sam glagol črviti (resp. crviti) u značenju »bojiti, farbati«. Reč nije ograničena samo na Istru, već se nalazi i u drugim krajevima Jugoslavije. Kako naš obaveštava Rječnik Jugoslavenske akademije, kod starih dalmatinskih pisaca se javlja i imenica crv u značenju »color, mast, boja (kakva god —) uporedo sa glagolom crviti: »koji s koluri ili ti s črvom na dasci izvedu obraze« (RJA, s.v. crv 7).

Ne može biti sumnje da je crv (čakav. črv) identično sa rečju crv (črv), koja označava bubu. Praslovensko črv — i črm — je ime za bubu crva, ali se od identičnoga korena izvodi i slovenski termin za crvenu boju: up. naše crven, polj. czerwony, ukrajinsko červoni i t. d. (Berneker, Sl. etym, Wb.). Uzrok tome je dakako činjenica, da se na ovaj način dobivala crvena boja. U svesti naših predaka, bojiti je značilo u prvome redu bojiti u crveno. To nije slučaj samo kod nas, već o tome svedoči na pr. i ruski jezik. Kod Rusa krasnyj znači crven, ali izvedena imenica kraska znači »boja (svaka)«, okraska »nijansa«. U pitanju je generalizacija značenja o kojoj je upravo bila reč.

Isti proces generalizacije dogodio se kod našeg primorskoga črv, crv, črviti, crviti: od prvobitnoga »crvena boja« i t. d. — danas se razvilo apstraktnije značenje »boja« (pa ma koja bila).

2. gredanj (deo pluga)

U čakavskom govoru Kaštelira zabeležio sam oblik gredanj (-dnja) u značenju »gredelj«.

To nije opšteistarski oblik. U južnijim govorima Istre nalazimo obično oblik gredeja, gredea (ovo prvo na pr. Premantura, Ližnjan, zatim u Rovinjštini Diklići; ovo drugo na pr. Jasenovica, Bačva). U kosim padežima, naravno, nanovo se javlja -lj- ili -l- (nom. gredeja —, gen. gredela), a na principu te šeme javili su se i novi tipovi, na pr.: nom. dno, gen. dnola (Marčana) ili i u stranim rečima: nom. kafe (od tal. caffè), ali gen. kafela (kako sam slušao u mnogim mestima, na pr. u Lobariki: Živen o kafelu).

Drugi jedan istarski tip je nom. gredaj (od gredalj, sa dijalekatskom promenom lj u j) — prema na pr. gen. gredja (izg. gredja) i t. d. Takve sam oblike čuo na pr. u Taru i u Prhatima u Poreštini (up. iz Prhata dva gred-ji).

Treći tip je čakavski. On čuva -lj ili palatalno -l: up. gredelj u Čičariji (Ribarić o. c. str. 71.), gredel u Zariču kod Pazina, u Kučićima.

Postavlja se sada pitanje međusobnog odnosa oblika gredeja — gredelj — gredalj (gredaj) — gredanj.

Pre svega valja reći da je ova reč praslovenska; obično se smatra da je primljena iz germanškog (up. Kiparsky, Die gemeinslavischen Lehnwörter aus dem Germanischen, Helsinki 1934. — str. 296—297.), da se svodi na germ. grindil, grendil, ali su je primili još u staroj postojbini svi Sloveni u obliku grendelj-, dakle sa -elj-. Ovakav oblik, kao u našem književnom jeziku (t. j. gredelj), prešao je i raznim našim susedima: up. mađ. gerendely, rumun. grindeiu, novogrč. grindelli (I. Popović, Istorija srpskohrv. jez., str. 41, 43, 48).

Dakle je najstariji istarski oblik, razume se, gredelj (Čičarija i dr.). Od njega se dobio oblik gredel, sa -l (na pr. u Pazinštini), pod utjecajem onih severnijih istarskih »govora«, kojima lj, na kajkavski način očvršnja u -l (up. Ribarića o. c.; Maleckog, Przegl. slow. gwar Istriji).

Kad je krajnje -lj prešlo u -l, onda je ovo -l moglo nanovo postati palatalno (kod čakavaca: gredel), ili dalje pretrpeti vokalizaciju (kod štokavaca up. gredeja, gredea, kao veseja, debeja, uzeja i sl; dakle u slučaju staroga -l)*.

Takvo očvršnjavanje se događalo i inače u Istri. Up. u Vodicama u Čičariji učiteja = učitelj, preteja od pretelj »prijatelj« (Ribarić o. c. 71.),

*) Up. (po mojim beleškama) čak i u-pozajmicama iz tal. -a -l: mašteja - mastello, bruhnja - bruffolo i t. d.

zatim na jugu Istre krmeja (pl. krmeli), u Žbandajima, Jasenovici, krmea u Bačvi i dr. (po mojim beleškama).

Istarski oblici gredelj (gredel) i gredeja su, prema tome, jasni.

Dolazimo na treći oblik, na gredalj (izmenjen u gredaj, sa -j- od lj). On je nov, sudeći po prasllovenskome stanju, a nastao je zamenom nastavka. Tuđi završetak -elj, nejasan čakavskom i štokavskom jezičnom osećanju, zamenjen je domaćim -alj, sa takozvanim »nepostojanim a« (up. češalj — češlja i sl.). Proces je mogao biti stimuliran prilikama u govorima severne Istre, gde je zamena poluglasnika e, a ne a (up. Ribarića), dakle kao u nekim slovenačkim govorima i u hrvatskom kajkavskom. Tako se dobio gredalj — gredlja (up. navedeno dva gredji iz Prhata).

Kako je međutim sufiks -alj u severnijim istarskim govorima počeo gubiti karakterističnost usled procesa prelaza -lj u -l, to je jezično osećanje osetilo potrebu da ga zameni nekim sličnim nastavkom. Tako je -alj (-al) zamenjeno sa -anj (također s »nepostojanim a«), kakvo je na pr. Sežanj i sl. Ova potreba zamene -alj (elj) se manifestovala i kod nekih drugih reči.

Tako dok krmelj u južnijim istarskim govorima glasi, kako smo već naveli, krmeja ili krmea, dotle se ova reč više na severu javlja sa zamenjenim sufiksom: up. u Prhatima krmeš (gen. krmežu), u Labincima krmež (t. j. konsonant između z i ž). Naposljetku, kolebanje lj:nj u sufiksu može se uočiti na pr. u istarskome čeriplja, ako se ono uporedi sa bugarskim čerepna istoga značenja.

Na taj smo način objasnili i istarski oblik gredanj. On je uostalom vrlo star, kako pokazuje romanski istarski oblik gredana (Štekelj, Zur Kenntnis der slav. Elemente im italien. Wortsch., A S Ph XXVI koji su Romani primili od Slovena još u vreme kad se čuvala slovenska nazalizacija kod Hrvata (i Slovenaca), a to znači još pre X. veka ili, drugim rečima, u prvo vreme dolaska Južnih Slovena u Istru (up. i kod mene, Istor. srpskohrv. jez., str. 39).

3. iža »svrab«

Iža je vrlo rašireno u štokavskim govorima Istre. Ja sam reč zabeležio u Muntiću, Mrčani, Smojancima, Burićima, Radetićima, Selini, Fuškulinu, Jasenovici, Sinožićima, Prhatima, Žbandajima, Kašteliru (obično sa kratkim silaznim akcentom, ređe sa dugim, uzlaznim ili silaznim). Takođe jiža u Baderni, Marasima, Dračevcu, Katunu, Krunčićima.

To je, dakako, zakonit oblik onih istarskih štokavskih govora, u kojima prasllovensko d' daje ž (kao preža = pređa i t. d.) i tačno odgovara našem obliku jeđa »jelo«, staroslov. jažda, polj. jedza, rus. ježa (nekada sa »jatom«). Dakle prasllov. ed-ja (sa dugim e). U Dalmaciji se, kao i u Istri, javlja u ikavskoj formi: jiža (RJA, s. v. jeđa)

Istarsko značenje se lako razvilo od glagola uvidati (— ujedati), pošto taj glagol ima značenje

»svrbeti«. Up. po mojim beleškama: svaki se češe, di ga uvida (Medulin), me ujida, »svrbi me« (Burići). U Tadinima se uostalom mesto iža, »svrab« naziva prosto ujidanje, a u Ližnjaju postoji u istom značenju imenica uvidež. Naposljetku, u nekim selima u Rovinjštini sam zabeležio i oblik ižnja (Bačva, Nojvas, Jantonci), sa istim nastavkom kao u radnja, pratnja i t. d.

4. mravinac »mrav«

U štokavskim govorima Istre mrav se naziva mravinac, a isti se oblik sreće i u Hrvatskom Primorju (RJA, s. v.). Iako ova životinja u svojim nazivima jako varira, ipak je ovaj oblik inače u slovenskim jezicima redak. Od prasllov. morv »mrav« nalazimo obično kratke oblike: naše mrav, staroslov. mravija ili oblike izvedene nastavkom -ka: bug. mravka, polj. mrowka i t. d. (up. Miklosich, Etim. rečn., str. 202).

Ipak se oblik sa -in- nalazi i drugde. Sa istarskim mravinac i bravinoc (za ovaj oblik up. Ribarića, o. c., 13) up. daleko na istoku, u istočnoj Srbiji, oblik brabinjak (I. Popović, JFXIX, 170). sa istim inicijalnim b- kao i u severnoj Istri.

Postoji, doduše, i češki oblik mravenec (Miklosich, 1. c.), ali on daje utisak drukčijeg obrazovanja.

U Dalmaciji izgleda da nema ovakvog oblika kao u Istri (up. naročito RJA, s. v.). Postavlja se pitanje kako je oblik mrav-in-ac (brav-in-ac) nastao. Po sebi se razume da ga moramo odvojiti od pridevskoga tipa mravinji, jer taj oblik sadrži uobičajeni nastavak za obrazovanje prideva -inji (up. detinji i sl.), koji kod imenice nema opravdanja. Da nije u pitanju ovako mala životinja, moglo bi se pomišljati da je u slučaju oblika mravinac obrazovanje izvedeno slovenskim nastavkom -in^a, pa zatim dalje prošireno nastavkom ac. Ali ovako moramo ići drugim putem, da bismo reč objasnili.

Pada u oči, da se od mrav rado obrazuje kolektiv, koji označava svojim singularskim oblikom — celu koloniju mravâ: tako kod starog pisca Reljkovića, nalazimo kolektiv mravinje (RJA). Kod Poljaka u dijalektu nalazimo mrowie »gomila mrava« (Miklosich). Takvog — prvobitno kolektivnog porekla je očigledno i pomenuto staroslovensko mravija f., sa kojim je identično i hrvatsko mravlja f. (»mrav« kod Vetranića, Jambrešića i dr. (RJA). Možda se ovako objašnjava i rusko muravej i t. d. Ja zbog toga smatram, da i kod tipa mravinac imamo tražiti proces singularizacije od prvobitnog kolektiva. I dok smo na pr. od kolektivnoga mravlje n., dobili singularivno mravlja f., prosto izmenom sufiksa, dotle smo u slučaju oblika mravinac imali singularizaciju specijalnim, singularivnim nastavkom -in-. Prema kolektivnom mrav je (=mravlje) n, sagrađen je singulariv mrav — in, po istom mehanizmu, po kojem se singularizacija vršila kod imenica, koje znače skup jedinki: up.

gospodin prema kol. gospoda, i naročito u slučaju etničkih imena: up. prema pl. Hrvati — arhaični sing. Hrvatini, ili prema kol. Srblje (očuvanog u dijalu.) — sing. Srbin. »Socijalna« organizacija u mravljem svetu, mogla je dopustiti analogije sa organizacijama u ljudskom društvu.

Kasnije je mravin moglo lako dobiti novi nastavak -ac i razviti se u mravinac.

Valja još samo napomenuti, da bugarski oblik mravunka »mrav« (Gerov, s. v.), ne može biti tumačeno na isti način, kao istarski oblik; mravunka sadrži ustvari deminutivni sufiks -un-, kao što se i u obliku mravka, nalazi deminutivno -ka-.

5. rabac, rebac, »vrabac« i varijante

U ikavskim govorima štokavske južne i zapadne Istre, vladajući oblik ove reči je rebac, riebac (sa raznim akcentuacijama; sa diftongizacijom i bez nje). Ovaj sam oblik beležio u jednom, severnijem, delu Pulštine (Pomer, Škatari, Šikići, Valtura, Muntići, Jadruhi, Štinjan, Mrčana), u Rovinjštini (Rovinjsko Selo, Matohanci, Bubani), u Poreštini (Selina, Vošteni, Perini, Tar, Mušalež, Kufci, Nojvas, Košinožići, Gradina, Jasenovica, Marasi, Stranići) i t. d.

Tome obliku odgovara obično čakavski oblik rabac, koji nalazimo i u čakavskom centru (na pr. Zariče kod Pazina), i u zapadnim ikavskim čakavskim govorima oko Kaštelira (Babići kod Kaštelira, Tadini, Labinci, Markovac) — sve po mojim beleškama. Up. uostalom i toponime Rabac Dolenji i Rabac Gorenji na čakavskoj teritoriji kod Labina.

Međutim to nije opšteistarski oblik, jer se, prvo, na pr. u Munama u Čičariji nalazi i zakoniti oblik vrabac (Ribarić, o. c., 36), a takođe i niz drugih oblika.

U Račicama se veli »rabač«, u Brešcima u Liburniji urebac (Ribarić, l. c.), sa čime uporedi i Orebić na južnom primorju. Osim toga, u govoru Medulina na jugu Pulštine ova reč glasi hrebac (po mojim beleškama), a još dalje na jugu, u premanturskom govornom tipu, ona ima oblik frebac (Premantura, Banjole, Vintijan, Vinkuran, Valdebek — takođe po mojim beleškama).

Prema tome imamo niz: vrabac — »rabac« — hrebac — frebac; urebac, orebac; rabac — rebac,

a možda bi se na terenu mogle čuti i druge varijante. Teško je odrediti kako relativno stoje ovi oblici jedan prema drugom, zato što se razna imena ptica često deformišu pod uticajem onomatopeja. Ponekad ima i ukrštanja (up. u nekim srpskim govorima, na pr. u Crnoj Gori, srabac pod uticajem reči svraka; obrnuto u Premanturi sam zabeležio oblik fraka »svraka« zbog naslanjanja na frebac »vrabac«).

Može se ipak reći ovoliko. Oblici rabac i rebac izgubili su početno -v- (ustvari w-, o-, u-, up. urebac, orebac) glasovnim putem, kao što je v- otpalo i u las = vlas i sl. Problem je samo tipova frebac — hrebac — »rabac. Ja smatram da su oni ovako nastali. Oblik »rabac se razvio iz oblika vrabac na taj način, što uopšte u našem jeziku ima kolebanja između inicijalnoga v- i g- (prvobitno labijalizovanog; up. nešto slično u odnosu talijanskog vespa i francuskoga guêpe »osa«). Za v-: g- u slov. jezicima, up. Meilleta (Le slave commun); za istarsko g- od v- (u hijatu) up. gûž (po mojim beleškama) od vuž prema srpskome užica »zmijsa slepić« (M. Vlahović, Lov u Kolašinu, Beograd 1933, str. 46), zatim gusinac »osa« (preko wus-, us-, os-), golpinac prema tal. volpina (takođe po mojim beleškama).

Tako se dobio severoistarski oblik »rabac (Ribarić ustvari beleži »grčku gamu«, to jest spirant-ski izgovor nalik na zvučno h).

Iz ovakvog ili sličnog oblika, neodrživog u govornom sistemu, koji ne poznaje zvučni spirant naspram bezvučnoga h (upravo ch), razvio se dalje oblik sa inicijalnim h-. Otuda medulinsko hrabac, sa supstitucijom neodrživoga ».

Najzad, premanturski dijalekatski tip je redukovao, potpuno izgubio glas h. Up. u Premanturi na pr. lapac »pastir«, prema opštijem istarskom hlapac i t. d., a takođe i premanturski tip špaker (od Sparherd) nasuprot inače istarskome špacher, sa -h-. Ovde je k supstitucija za h (up. kod Srba Dukovi m. Duhovi i sl.); mesto ove uobičajene supstitucije (k = h) u datom slučaju imamo drugu: f = h) premanturski frebac, pa dalje i fraka »svraka«. Ovaj poslednji oblik nije jasan, sem ukoliko se i ovde nije umešala kakva onomatopeja po analogiji na lepršanje krila (frk, frr . . . i slično).

